

KULTŪRAS MANTOJUMS UN VĒSTURISKĀ ATMIŅA LATVIJAS PSR: RĪGAS LIELO KAPU REKONSTRUKCIJAS PIEMĒRS 20. GADSIMTA 60.–80. GADOS

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultāte, docents. Zinātniskā tēma: kultūras mantojuma aizsardzības vēsture un teorija.

E-pasts: mintauris@hotmail.com

Raksts veltīts memoriālās kultūras pieminekļu kompleksa – Rīgas Lielo kapu (1773) aizsardzības un rekonstrukcijas pasākumu vēsturei Latvijas PSR 20. gadsimta 60.–80. gados. Sniegts īss ieskats Lielo kapu veidošanās vēsturē kontekstā ar 20. gadsimta sākumā izvirzītajām kapsētas pārveidošanas idejām un to transformāciju pēc Otrā pasaules kara, raksturota šo koncepciju izstrāde un realizācija saistībā ar vēsturiskās atmiņas veidošanas politiku. Rakstā izmantoti pieminekļu aizsardzības institūciju arhīvu materiāli, apskatāmā laika posma preses publikācijas un historiogrāfija par padomju kultūras politiku.

Atslēgas vārdi: kultūras mantojums, padomju kultūras politika, vēsturiskā atmiņa.

IEVADS

Raksta mērķis ir aplūkot Rīgas pilsētas senākās publiskās kapsētas – Lielo kapu – rekonstrukcijas pasākumus, kas notika 20. gadsimta otrajā pusē. Kopš 1967. gada, kad Lielo kapu ansamblis ieguva valsts aizsargājamā arhitektūras pieminekļa statusu,¹ šis komplekss ir piedzīvojis būtiskas un, no pieminekļu aizsardzības viedokļa raugoties, diemžēl galvenokārt degradējoša rakstura pārmaiņas, kas pēdējo piecdesmit gadu laikā samērā regulāri ir atspoguļotas preses publikācijās² un ir izraisījušas arī lielāku vai mazāku aktivitāti sabiedrībā.

Tādējādi Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas vēsture, kas saistīta ar 20. gadsimta 60.–80. gados iecerētā t.s. Memoriālā parka izveidošanu bijušās kapsētas vietā, ir uzskatāma par tādu izpētes objektu, kurā fokusējas kultūras mantojuma saglabāšana un noteiktas vēstures interpretācija, tas ir piemērs, kas uzskatāmi parāda politiskās varas un vēsturiskās atmiņas³ konstruēšanas mehānisma savstarpējo saistību.

Par to liecina šajā pētījumā izmantotie vēstures avoti: nepublicētie Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra materiāli, kas atspoguļo atbildīgo iestāžu darbu Lielo kapu rekonstrukcijas projektu sagatavošanas un realizācijas jomā, kā arī padomju laika preses izdevumu publikācijas, kas savukārt parāda gan padomju varas pārstāvju attieksmi pret šo jautājumu, gan sabiedrības mēģinājumus ietekmēt kapsētā esošo memoriālās tēlniecības un arhitektūras pieminekļu saglabāšanas praksi. Ņemot vērā izmantoto avotu raksturu, šī publikācija nepretendē uz pilnīgu Lielo kapu aizsardzības un rekonstrukcijas pasākumu vēstures analīzi. Tās uzdevums ir, izmantojot Rīgas Lielo kapu piemēru, iezīmēt raksturīgās tendences kultūras mantojuma aizsardzības un sabiedrības vēsturiskās atmiņas veidošanas politikas praksē padomju varas laikā.

Vēsturiskās atmiņas un identitātes dažādo aspektu izpēte mūsdienās ir kļuvusi par sociālās un kultūras antropoloģijas, kā arī vēstures un socioloģijas pētījumu krustpunktu.⁴ Arī Latvijas historiogrāfijā kopš valsts neatkarības atjaunošanas vēsturiskā atmiņa kā viens no pagātnes sociālās interpretācijas veidiem ir ieguvusi zināmu popularitāti, vairumam autoru galvenokārt pievērsoties sabiedrībā diskutētajiem 20. gadsimta vēstures notikumiem,⁵ taču neaizmirstot arī par vēsturiskās atmiņas izpausmēm citu laikmetu kontekstā.⁶ Vēstures interpretācija gan ikdienas uztverē, gan akadēmiska rakstura pētījumos nekad nav abstrakta. Pagātnes notikumu atcerēšanās un to vērtējums vienmēr ir saistīts ar noteiktiem pieturas punktiem cilvēka apziņā, kas var būt gan imagināri, gan reāli materiālās kultūras objekti. Šie objekti tiek uztverti kā “kultūras mantojums” vai kā “vēstures liecības”, proti, kā autentiska pagātnes sastāvdaļa, kas zināmu iemeslu dēļ ir aktuāla arī mūsdienās.⁷ Kā individuālā, tā arī sociālā atmiņa vienmēr ir selektīva, paredzot nodalīt “pareizās”, akceptējamās atmiņas no “nepareizajām” – tām, kas neatbilst patlaban aktuālajai pagātnes notikumu interpretācijai. Tādēļ sociālās vēstures kontekstā ir iespējams pētīt ne tikai vēsturiskās atmiņas saturu kā konkrētu priekšstatu kopumu par pagātņi, bet arī kolektīvās vēsturiskās atmiņas veidošanas praksi, tās politiskos un ideoloģiskos motīvus.⁸

Īpaša loma vēsturiskās atmiņas konstruēšanā ir pagātnes materiālās kultūras liecībām. Kā uzsver arheologs Endrjū Džonss (*Andrew Jones*),⁹ materiālās kultūras objekti iemieso pagātnes cilvēku pasaules uztveri, un tādējādi tie turpina iespaidot arī mūsdienu dzīvi. Līdz ar to materiālās kultūras objektu saglabāšana ne tikai pauž zināmu interesi par vēsturiskajām norisēm, tas ir arī viens no sabiedrības ilgstošas pastāvēšanas nodrošinājuma veidiem: kultūras artefakti ir pagātnes un tagadnes saskares krustpunkti, kas vienlaikus nes sevī vēstures atskaņas un ierosina noteikta veida rīcību tagadnē. Vēsturiskās atmiņas jēdziens ir saistīts ar to, kā sabiedrība “atceras”, respektīvi, skaidro

savu pagātņi, savukārt noteikta laikmeta materiālās kultūras objekti (pieminekļi un vēsturiskās celtnes) ir vēsturiskās atmiņas indikatori un padara atcerēšanās procesu iespējamu.

Tādējādi ikvienas sabiedrības kolektīvā vēsturiskā atmiņa ir sociāla konstrukcija, un tās veidošana mūsdienu historiogrāfijā tiek saukta par vēstures politiku.¹⁰ Attiecībā uz materiālās kultūras objektu nozīmi vēsturiskajā atmiņā ir izšķirami divi līmeņi. Pirmkārt, materiālās kultūras objekti savu oficiālo nozīmi un vērtību iegūst tikai tad, kad tā tiek definēta un apstiprināta saskaņā ar noteiktiem kritērijiem, piemēram, kultūras mantojuma ekspertu atzinumiem. Bieži vien kultūras mantojuma objekta novērtēšana ir atkarīga arī no politiskās ideoloģijas noteiktās konjunktūras. Tādējādi kultūras mantojuma interpretācija, kas būtībā ir nepārtraukts sociālās dzīves process, kurš atspoguļo sabiedrībā notiekošās vērtību sistēmas izmaiņas, vienlaikus kļūst arī par politiskās manipulācijas līdzekli un par tās attaisnojumu. Taču, kā liecina padomju laika pieredze,¹¹ dažādu sociālo grupu priekšstati par savu un visas sabiedrības vēsturi var būt atšķirīgi no oficiālās interpretācijas un saistīties ar citiem, neformālajiem un neatzītajiem kultūras mantojuma objektiem, kas saglabā savu nozīmi šo sabiedrības grupu apziņā un ietekmē arī pieminekļu saglabāšanu.

Atmiņas un atcerēšanās procesa sociālā nozīme vēsturiski visciešāk ir bijusi saistīta ar piemiņas uzturēšanu, un tas izskaidro mūsdienu pētnieku interesi par šo tēmu. Divdesmitā gadsimta historiogrāfijā par klasisku darbu, kas piedāvā daudzpusīgu nāves un piemiņas rituālu sociālās izpratnes analīzi, ir kļuvis franču vēsturnieka Filipa Arjesa (*Philippe Ariès*, 1914–1984) pētījums,¹² kas Rietumeiropā piedzīvojis jau vairākus izdevumus. Latvijā pirmais plašākais darbs, kas sniedz arī ieskatu jaunākajās teorētiskajās atziņās par piemiņas vietu lomu vēsturiskās atmiņas veidošanā, ir vēsturnieces Vitas Zelčes (dz. 1965) redakcijā publicētais pētījums par 1905. gada notikumu piemiņas zīmju vietu mūsdienu sabiedrības vēsturiskajā atmiņā.¹³ Pagātnes pieminēšanas prakse parāda ne tikai individuālās un kolektīvās, resp., vēsturiskās atmiņas savstarpējo saikni, bet arī abu minēto atmiņas formu saistību ar materiālo kultūru: memoriālā arhitektūra un tēlniecība ir viena no piemiņas rituāla galvenajām sastāvdaļām, tā ir atmiņa, kas iemiesojusies materiālās kultūras objektos. Tādēļ vēsturiskās atmiņas, materiālās kultūras un nāves mijiedarbība mūsdienās ir kļuvusi par patstāvīgu starpdisciplināro pētījumu nozari.¹⁴

Viens no svarīgākajiem aspektiem, kas atspoguļo cilvēku attieksmi pret nāvi, ir piemiņas rituālu un piemiņas zīmju veidošanas vēsture. Kapsēta ir tā vieta, kur piemiņas rituāls un piemiņas zīme iegūst savu sociālo lomu, tādēļ arī kristietības vēsturē apbedījumu vietu izveidošana bija viena no pirmajām baznīcas aktivitātēm sakrālās arhitektūras jomā.¹⁵ Kapsēta kļūst par specifisku sociālo telpu, kas

ietver materiālās kultūras liecības un vienlaikus piedalās vēsturiskās atmiņas veidošanā, saglabājot informāciju par apdzīvotās vietas pagātni. Kapsētas kultūrvēsturiskās informācijas aktualizēšana savukārt liecina par to, kādi vēsturiskās atmiņas veidošanas paņēmieni tiek izmantoti sabiedrībā noteiktā laika posmā. Rīgas Lielo kapu liktenis 20. gadsimta otrajā pusē sniedz vienu no daudzajām iespējām pētīt vēsturiskās atmiņas veidošanu, kompleksi aplūkojot politiskās varas, pieminekļu aizsardzības un sabiedrības attiecības padomju varas apstākļos.

IESKATS RĪGAS LIELO KAPU VEIDOŠANĀS VĒSTURĒ LĪDZ OTRAJAM PASAULES KARAM

Rīgas Lielo kapu ansambļa izveidošanās un tā rekonstrukcijas pasākumu norise laika posmā no 18. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta otrajai pusei ir saistīta gan ar Rīgas pilsētībniecības un pieminekļu aizsardzības problēmām, gan ar specifiskas materiālās kultūras jomas – memoriālās tēlniecības – attīstību. Memoriālās tēlniecības darbu sistemātiska apzināšana un izpēte mūsdienu Latvijas teritorijā aizsākās 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā ar vācbaltiešu autoru Vilhelma Neimaņa (*Wilhelm Neumann*, 1849–1919) un Hermana fon Bruīninga (*Hermann Baron von Bruiningk*, 1849–1927) pētījumiem,¹⁶ taču tajos uzmanība tika pievērsta galvenokārt atsevišķiem viduslaiku perioda tēlotājas mākslas pieminekļiem. 1904. gadā nelielu populāru apcerējumu par memoriālās mākslas vēsturi publicēja Tērbatas (Tartu) skolotājs Alfrēds Grass (*Alfred Grass*, 1862–1933),¹⁷ taču kopumā šī tēma vācbaltiešu historiogrāfijā neieguva plašāku izvērsumu. Arī latviešu historiogrāfijā pirmie oriģinālie pētījumi par memoriālo tēlniecību parādījās tikai 20. gadsimta 80. gados, un tie bija veltīti attiecīgi Rīgas Brāļu kapu¹⁸ un Meža kapu vēsturei.¹⁹

Rīgas Lielo kapu senākās daļas vēsturi²⁰ 19. gadsimta beigās pētījis jurists Ārends Voldemārs fon Berkholcs (*Arend Woldemar von Berkholz*, 1863–1937), izmantojot un papildinot pirms tam presē publicētos materiālus.²¹ Starp citu, tieši presē ir atrodams arī kāds unikāls Lielo kapu vēstures avots: 1823. gadā laikrakstā “*Rigasche Stadtblätter*” publicēja pilsētas dārznieka Johana Hermana Cigras (*Johann Hermann Zigra*, 1775–1857)²² saskaņā ar klasicisma arhitektūras principiem izstrādātās Lielo kapu plānojuma koncepcijas izklāstu.²³ Savukārt Berkholca darbi vēlāk ir izmantoti arī citās publikācijās, piemēram, arhitekta Paula Kampes (1885–1960) pēc Otrā pasaules kara emigrācijā izdotajā apcerējumā par Latvijas kapsētām.²⁴ Starpkaru periodā Latvijā nebija vērojama izteikta pētnieku interese par šo tematiku, arī nedaudzie un visai lakoniskie Rīgas kapsētu vēstures apraksti²⁵ sniedz tikai īsu ieskatu Rīgas Lielo kapu vēsturē, pamatā atkārtojot

jau agrāk publicētās faktoloģiskās ziņas,²⁶ taču piedāvājot arī dažus jaunus akcentus vērtējumos par šīs kapsētas objektu māksliniecisko un kultūrvēsturisko nozīmi, pie kuriem atgriezīsimies vēlāk.

Apjoma ziņā plašākie sistemātiskie Rīgas Lielo kapu vēstures pārskati par laika posmu no 18. gadsimta beigām līdz 20. gadsimta 80. gadu sākumam, kas sastādīti, izmantojot arī padomju laikā sarakarā ar plānoto kapsētas rekonstrukciju veiktās zinātniskās izpētes materiālus, ir atrodamī arhitektes Irēnas Dāvidsones (1913–1988) pētījumos par Rīgas dārzu un parku vēsturi.²⁷ Līdz ar to minētās publikācijas ir izmantojamas, arī pētot Memoriālā parka veidošanas procesu Lielajos kapos 20. gadsimta 60. un 70. gados. Latvijas historiogrāfijā, izņemot divus plašāka apjoma rakstus,²⁸ minētā tēma līdz šim nav detalizēti aplūkota, taču par tās aktualitāti liecina 2011. gadā izdots eseju un fotomateriālu krājums,²⁹ kas dokumentē Lielo kapu memoriālās tēlniecības objektu stāvokli mūsdienās gan vizuālajā, gan sociāli filozofiskajā aspektā.

Rīgas pilsētas pirmās publiskās kapsētas izcelsme ir saistīta ar notikumiem 18. gadsimta beigās. Sakarā ar mēra epidēmijas uzliesmojumu Krievijas impērijā ar īpašu Senāta 1772. gada 18. decembra rīkojumu visā valstī mirušos aizliedza turpmāk apbedīt pilsētu baznīcās un to tiešajā tuvumā. Rīkojums noteica, ka pilsētas administrācijai jāierāda kapsētu vajadzībām piemērota teritorija vismaz 300 asu (~2 km) attālumā no pilsētas.³⁰ Jaunās Rīgas pilsētas kapsētas ierīkošana notika vienlaikus ar vērienīgiem pilsētbūvniecības pasākumiem – priekšpilsētu teritorijas paplašināšanu,³¹ kapsētas teritorijai rezervējot smilšainu klajumu aiz Raunas vārtiem, pie Pirmās (vēlāk – Pēterburgas) priekšpilsētas robežas.³² Daugavas kreisajā krastā, Āgenskalnā, 1773. gadā ierīkoja tagadējos Mārtiņa kapus un dažus gadus vēlāk – 1776. gadā – arī Torņakalna kapsētu.

Pirmie apbedījumi jaunajā Pilsētas kapsētā (vācu val. *die Stadtfriedhof*) veikti 1773. gada pavasarī. Ar laiku šeit tika ierīkoti seši atsevišķi nodalījumi, kas piederēja Doma baznīcas, kā arī Sv. Pētera, Sv. Jāņa, Reformātu, Jēzus un Sv. Ģertrūdes baznīcas draudzei, bet kapsētas senākajā daļā atradās katoļu Sv. Jēkaba draudzes piederīgo apbedījumi. Līdzās Lielajiem kapiem tajā pašā laikā sāka veidoties arī tā dēvētie Pokrova kapi pareizticīgajiem pilsētas iedzīvotājiem, bet vecticībnieki un Mozus ticīgie savus mirušos apbedīja atsevišķās kapsētās tagadējās Maskavas ielas rajonā.³³ Laika gaitā Pilsētas jeb Lielo kapu³⁴ teritorija paplašinājās, sasniedzot 27 ha lielu platību,³⁵ un līdz 20. gadsimta 20. gadu sākumam bez neskaitāmajiem memoriālās tēlniecības darbiem³⁶ šeit tika uzcelti arī 38 sakrālās arhitektūras objekti,³⁷ kuru autori bija izcili Latvijas arhitekti, piemēram, Kristofs Hāberlands (*Cristoph Haberland*, 1750–1803), Heinrihs Šēls (*Heinrich Scheel*, 1829–1909), Sergejs Antonovs (1884–1956) un citi.

Arī vēlāk Lielo kapu izmantošanas problēmas tika aplūkotas saistībā ar pilsētas attīstības jautājumu risināšanu. Deviņpadsmitā gadsimta otrajā pusē Rīga piedzīvoja dinamiskas ekonomiskās attīstības periodu, ko pavadīja iedzīvotāju skaita palielināšanās un ar to saistītais būvniecības apjomu pieaugums.³⁸ Līdz ar to arī kādreizējā Pēterburgas priekšpilsētas nomale, kur atradās Lielie kapi, 20. gadsimta sākumā tika apbūvēta ar dzīvojamo namu un rūpniecības ēku kvartāliem. Šajā laikā Rīgā bija 26 kapsētas 105 ha kopplatībā, kas aizņēma apmēram vienu procentu no visas pilsētas teritorijas: pēc arhitekta Heinca Pīranga (*Heinz Pirang*, 1876–1936) aprēķiniem,³⁹ tas bija proporcionāli mazāk nekā Rēvelē (Tallinā), Breslavā (Vroclavā) un Berlīnē, taču arī vairāk nekā, piemēram, Prāgā vai Ņelnē.

Lielo pilsētu vēsturisko kapsētu teritorijas izmantošanai 19. gadsimtā tika atrasti vairāki risinājumi, taču principā tie visi tā vai citādi bija saistīti ar apbedījumu pilnīgu vai daļēju pārtraukšanu un kapsētu pārveidošanu parkos. Kapsētu potenciālu ainavu arhitektūras jomā vispirms pamanīja Amerikas Savienotajās Valstīs.⁴⁰ Lourelhillas kapsēta Filadelfijā jau 1852. gadā tika reklamēta kā ainaviski izcils tūrisma objekts, kas spēj sniegt apmeklētājiem estētiski un emocionāli piesātinātu vidi, kur apvienojas elēģiskas pārdomas par dzīves jēgu ar ievērojamāko kapu pieminekļu apskati un dabas ainavas baudīšanas iespējām.⁴¹

Līdzīgas idejas 19. gadsimta nogalē tika realizētas vairākās Vācijas pilsētās, un, domājams, tieši šo paraugu ietekmē 1900. gadā arhitekts Georgs Kūfalts (*Georg Kuphaldt*, 1853–1938) nāca klajā ar priekšlikumu par parku ierīkošanu tajās Rīgas kapsētās, kuras teritorijas paplašināšanas ierobežojumu dēļ agrāk vai vēlāk nāktos slēgt.⁴² Uzstājoties ar priekšlasījumu Rīgas Sociālās komunālpolitikas biedrībā 1909. gada janvārī, Kūfalts norādīja, ka līdzīga prakse ir izmantota Hamburgā un tā ir devusi labus rezultātus gan no ainaviskā, gan ētiskā viedokļa. Šajā priekšlasījumā Kūfalts piekrita jau agrāk izteiktajai domai,⁴³ ka šāds liktenis gaida arī Lielos kapus, paredzot, ka to slēgšana varētu būt nepieciešama ap 1950. gadu. Tādēļ viņš ieteica jau tajā pašā gadā izlemt jautājumu par jaunu pilsētas centrālo kapu ierīkošanu.⁴⁴ Kā zināms, tieši Kūfalts kļuva par šīs idejas īstenotāju, pēc četriem gadiem tika atklāti viņa vadībā izveidotie Rīgas I Meža kapi.⁴⁵

Idejai par slēgto Rīgas kapsētu pārveidošanu parkos papildu nozīmi piešķīra arī tas, ka Maskavas priekšpilsētā divu nelielu kapsētu vietā 1908. gadā tika izveidots Miera dārzs.⁴⁶ Konceptiju, kas aicināja slēgtās kapsētas “zināmā mērā piemērot dzīvo vajadzībām”, 30. gadu sākumā atbalstīja arī arhitekts Pīrangs, norādot, ka tādā veidā pilsētas apzaļumošanai varētu iegūt apmēram 100 ha lielu teritoriju.⁴⁷ Tieši šāda veida argumenti tiks izmantoti arī padomju laikā, pamatojot Lielo kapu rekonstrukcijas darbus,⁴⁸ kuru rezultāti tomēr ne tuvu nelīdzinājās tam, par ko runāja Kūfalts un viņa laikabiedri.

Latvijas Republikā starpkaru periodā pastāvošās etnopolitiskās pretrunas starp latviešiem un vācbaltiešiem, kas ietekmēja arī Pieminekļu valdes attieksmi pret atsevišķiem kultūras mantojuma objektiem,⁴⁹ tikpat kā neskāra memoriālās tēlniecības pieminekļu saglabāšanu. 1932. gadā mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots (1897–1938) sniedza Rīgas kapliču un kapu pieminekļu stilistisko un tipoloģisko analīzi, iekļaujot tajā 16 pieminekļus un septiņas kapličas no Lielajiem kapiem, kā arī trīs, viņaprāt, ievērojamākos pieminekļus no Pokrova kapiem,⁵⁰ apliecinot zināmu profesionālu interesi par šādiem objektiem. Autoritārā režīma laikā tika īstenota Rīgas vecpilsētas rekonstrukcija,⁵¹ kas bija vairāk vai mazāk atklāti vērsta pret vācbaltiešu “kultūrtrēģerismu”, un šāda nostāja atbalsojās arī 30. gadu nogalē publicētajā visnotaļ augstprātīgajā Rīgas kapsētu memoriālās tēlniecības mantojuma nozīmes vērtējumā: “Agrākie Rīgas namnieki nav parādījuši ne sevišķu gaumi, ne izpratni savu piederīgo atdasas vietu izdaiļošanā.”⁵²

Tādējādi arī šeit var saskatīt analogiju starp negatīvo attieksmi pret t.s. vācbaltiešu kultūras mantojumu, kas parādījās jau pirms padomju okupācijas un no jauna tika aktualizēta pēc Otrā pasaules kara,⁵³ abos gadījumos novedot pie ievērojamu un pat unikālu materiālās kultūras mantojuma liecību iznīcināšanas.⁵⁴ Turklāt gan attiecībā uz Vecrīgas apbūvi, gan kapu pieminekļu māksliniecisko un vēsturisko vērtību pirms un pēc kara šādus spriedumus izteica personas, kas nebija attiecīgās nozares eksperti, taču viņu izteikumi veidoja noturīgu “sociālo fonu” kultūras mantojuma aizsardzības darbam.

LIELO KAPU REKONSTRUKCIJA PĒC OTRĀ PASAULES KARA: IDEJAS UN TO REALIZĀCIJA

Rīgas Lielo kapu liktenis laika posmā pēc Otrā pasaules kara jāaplūko padomju varas realizētās kultūras politikas kontekstā, ietverot arhitektūras un mākslas pieminekļu aizsardzības praksi kā vienu no šīs politikas sastāvdaļām. Lai gan padomju kultūras politikas pētniecība Latvijā ir uzsākta nesen,⁵⁵ taču pieejamais vēstures avotu klāsts ļauj samērā detalizēti rekonstruēt Lielo kapu aizsardzības, rekonstrukcijas un praktiskās saglabāšanas pasākumu norisi, atspoguļojot šī ansambļa vietu vēsturiskās atmiņas konstruēšanas procesā.

Kā savā pētījumā par civilizācijas vēsturi un ģeopolitiku atzīmējis vēsturnieks Karls Šlēgels (*Karl Schlögel*, dz. 1948), pēc Otrā pasaules kara daudzas vēsturiskās kapsētas Austrumeiropā kļuva par savdabīgas “etniskās atriebības” upuriem, un tas atspoguļoja ne tikai reģionam raksturīgās nacionālo attiecību problēmas, bet arī komunistisko režīmu iekšpolitisko taktiku, kas samērā veiksmīgi izmantoja sabiedrībā pastāvošos etniskos stereotipus un ar tiem saistītās prasības

pēc t.s. vēsturiskā taisnīguma atjaunošanas.⁵⁶ Protams, situācija katrā sociālistiskās sistēmas valstī bija atšķirīga, tāpēc nav pamata izdarīt vispārinošus secinājumus par austrumeiropiešu īpašo tieksmi uz šādu pagātnes rēķinu nokārtošanu, tomēr ir pietiekams pamats runāt par kopēju tendenci, kas izpaudās konkrētos politiskajos lēmumos un ir vērojama arī Rīgas Lielo kapu gadījumā.

Padomju laikā Lielo kapu teritorija tika nodota Rīgas pilsētas izpildkomitejas komunālās saimniecības iestādes – Labiekārtošanas pārvaldes rīcībā. Historiogrāfijā ir nostiprinājies viedoklis, ka iecere par Memoriālā parka izveidošanu bijušo Lielo kapu teritorijā radās 60. gadu beigās, konkrēti norādot uz Rīgas pilsētas izpildkomitejas 1967. gada 23. aprīļa lēmumu par šo jautājumu.⁵⁷ Tomēr LPSR kultūras ministra vietnieka Ilgvara Batraga sagatavotajā izziņā⁵⁸ minēts, ka pilsētas pašvaldības lēmums par Memoriālā parka izveidošanu pieņemts jau 1953. gadā vienlaikus ar lēmumu, kas paredzēja Lielo kapu slēgšanu. Ir zināms, ka 50. gadu sākumā tika piešķirti arī zināmi valsts budžeta līdzekļi dažu kapliču saglabāšanai Lielajos kapos,⁵⁹ taču tolaik valdošā, izteikti negatīvā attieksme pret t.s. vācisko kultūras mantojumu Latvijā saglabājās arī vēlāk un smagi skāra gan arhitektūras vēstures pētniecību, gan pieminekļu aizsardzības praksi visā padomju varas pastāvēšanas laikā.⁶⁰

Kopumā administratīvo institūciju nostāja Rīgas Lielo kapu teritorijas izmantošanas un tajā esošo pieminekļu saglabāšanas jautājumā bija atbilstoša tolaik Padomju Savienībā pieņemtajai praksei. Par to liecina salīdzinājums ar toreizējās Ļeņingradas vēsturisko kapsētu pārveidošanu, kas tika uzsākta jau 30. gados, un pēc kara vismaz divos aspektos šī pieredze tika dublēta arī Rīgā. Pirmkārt, attiecībā uz vēsturisko kapsētu teritoriju nodošanu komunālās saimniecības iestāžu, nevis pieminekļu aizsardzības institūciju ziņā. Otrkārt, pati Memoriālā parka ideja pirmo reizi tika izvirzīta, 1931. gadā uzsākot Ļeņingradas t.s. Tihvinas kapsētas (atklāta 1823. g.) rekonstrukciju, turklāt šajā gadījumā bija runa ne tikai par kapu pieminekļu pārvietošanu no likvidētajām kapsētām, bet arī par vēsturisko personu pārapbedīšanu.⁶¹ Sākotnējā iecere tādā veidā paglābt kapsētu memoriālās tēlniecības darbus no izpostīšanas tika degradēta, un, kaut gan Ļeņingradas praksi vēl 1988. gadā mēģināja minēt kā “labu piemēru”⁶² salīdzinājumā ar to, kas noticis Rīgā, tomēr šādas politikas sekas bija pieminekļu postīšana un t.s. bezsaimnieka kapa vietu, kuras vairs neapmeklēja mirušo piederīgie, masveida nolīdzināšana.

Apbedīšanu Lielajos kapos pārtrauca 1957. gadā, bet blakus esošie Pokrova kapi tika slēgti 1964. gadā.⁶³ Spriežot pēc mūsdienās pieejamās pieminekļu aizsardzības institūciju dokumentācijas, līdz pat 60. gadu vidum nekādi praktiski pasākumi, kas būtu saistīti ar Memoriālā parka izveidošanu, Lielajos kapos netika īstenoti. Turpretim

jau 50. gadu beigās presē parādās informācija, ka tēlniecības mākslas darbu saglabāšana šeit ir apdraudēta: vērtīgākie kapu pieminekļi tiek sistemātiski zagti, un par to aizsardzību neviens nerūpējas.⁶⁴ Tikai detaļās atšķirīga situācija izveidojās Pokrova kapos, arī šeit pakāpeniski nojauc kapsētas žogu un atcēla teritorijas apsardzi, bet bijušo apbedījumu vietā uzcēla autobāzi,⁶⁵ taču Pokrova kapus kopumā neskāra tāda mēroga postījumi, kas piemeklēja Lielos kapus sakarā ar Memoriālā parka izveidošanu.

Pieminekļu aizsardzības darbs pēc Otrā pasaules kara tika piesaistīts vairākām LPSR Ministru Padomes pakļautībā esošām iestādēm, un puslīdz stabila struktūra šajā jomā izveidojās tikai pēc 1962. gada, kad visi kultūras pieminekļi tika nodoti LPSR Kultūras ministrijas pārraudzībā.⁶⁶ Neraugoties uz pirmajos pēckara gados organizēto kultūras pieminekļu apzināšanu, joprojām trūka kaut cik aptveroša pārskata par potenciāli aizsargājamo objektu skaitu, jo, mainoties LKP noteiktajām prioritātēm, aizsāktais darbs netika pabeigts.⁶⁷ Tomēr 1959. gada vasarā LPSR Ministru Padomes apstiprinātajā valsts aizsargājamo vēstures un mākslas pieminekļu sarakstā bez Pokrova kapsētā izveidotajiem kritušo padomju karavīru brāņu kapiem bija iekļautas arī sešu Lielajos kapos apbedīto vēsturisko personu: rakstnieka Jāņa Asara (1877–1908), vairāku jaunlatviešu – Krišjāņa Barona (1835–1923), Friča Brivzemnieka (1846–1907), Andreja Pumpura (1841–1902) un Krišjāņa Valdemāra (1825–1891), kā arī vācbaltiešu novadpētnieka Johana Kristofa Broces (1742–1823) kapa vietas.⁶⁸ Aizsargājamo objektu skaits LPSR turpmākajos gados pastāvīgi pieauga, tomēr šajā gadījumā jāņem vērā arī tas, ka pieminekļu sarakstu sastādīšana padomju varas laikā bija politizēta,⁶⁹ ko uzskatāmi apliecina arī Lielo kapu pieminekļu apzināšanas un aizsardzības pasākumu norise.

Pirmās Memoriālā parka izveidošanas aktivitātes ir konstatējamas, sākot ar 1965. gadu, kad LPSR Kultūras ministrijā tika apstiprināts Lielo kapu remonta-restaurācijas darbu uzdevums.⁷⁰ Tajā bija paredzēts veikt darbus, kas saistīti ar “arhitektūras pieminekļu un citu mākslinieciski veidotu kapa pieminekļu saglabāšanu un restaurāciju”, kā arī tika nolemts “saglabāt 60 mākslinieciski veidotus kapa pieminekļus”, pievienojot šo objektu sarakstu.⁷¹ Latvijas mākslas pieminekļu apzināšana šajā laikā pat nebija īsti sākta,⁷² tādēļ minētais lēmums pats par sevi ir uzskatāms par zināmu sasniegumu. Kopumā 60. gadu beigās valsts aizsardzībā bija 43 Lielo kapu kapličas un kapa vietas, kas ieguva republikas nozīmes arhitektūras un mākslas pieminekļu statusu.⁷³

Kultūras pieminekļu apzināšanu un aizsardzību, par spīti dažu speciālistu argumentētajiem iebildumiem,⁷⁴ šajā laikā joprojām mēģināja pakļaut stingriem ideoloģiskās kontroles nosacījumiem, kas prasīja “attīstīt šķiriski diferencētu pieeju”.⁷⁵ Minētā prasība atbalsojās

arī preses publikācijās par Memoriālā parka ierīkošanu un to kapa vietu nolīdzināšanu, kur bija apbedīti it kā “galvenokārt muižnieku ģimeņu piederīgie. Protams, tiem nav savējo, kas kapus koptu. Pati vēsture tiem nesaudzīgi soļojusi pāri.”⁷⁶ Šādā kontekstā tolaik izplatītais viedoklis, ka interese par kultūras pieminekļiem ir aristokrātiskas sabiedrības pazīme,⁷⁷ ieguva izteikti negatīvu nokrāsu, turklāt šķiriskais princips aizsargājamo objektu atlasē faktiski pārvērtās par etnisko principu, jo tieši vācbaltiešu autoru darinātie tēlotājas mākslas darbi kā latviešu kultūrai “nevajadzīgi” 60. gados bija nolemti vai nu izpārdošanai, vai iznīcināšanai.⁷⁸

1967. gadā Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru birojā arhitekta Edgara Slavieša (1905–1986) vadībā tika izstrādāts Memoriālā parka perspektīvā plānojuma projekts, tā realizāciju bija paredzēts pabeigt līdz 1985. gadam, saglabājot tikai tās kapa vietas, kuras turpina apkopt mirušo piederīgie.⁷⁹ Šajā projektā tika iekļauta arī ideja par “pieminekļu muzeja” izveidošanu Lielo kapu senākajā daļā pie Klusās un Klijaņu ielas, pārvietojot uz turieni vērtīgākos pieminekļus no visas kapsētas.⁸⁰ Tomēr realitātē jau nākamajos divos gados cauri Lielo kapu teritorijai tika izbūvēts Senču ielas paplašinājums, pamatojot to ar nepieciešamību izveidot ērtu satiksmes ceļu no Leņiņa (Brīvības) uz Gorkija (K. Valdemāra) ielu un tālāk ostas virzienā,⁸¹ nolīdzinot ielas trasē esošās kapa vietas un veicot daļēju mirušo pārapbedīšanu Pokrova kapos. Vēstures un mākslas pieminekļu apzināšana Lielajos kapos un aizsargājamo objektu atlasē turpinājās līdz 70. gadu vidum, kad Kultūras ministrija apstiprināja topošajā Memoriālajā parkā saglabājamo 114 vēstures pieminekļu (ievērojamu personu apbedījuma vietu) un 195 “mākslinieciski vērtīgu objektu ar republikas un vietējo nozīmi” sarakstus.⁸²

Minēto sarakstu sastādīšana notika vēsturnieka Rūdolfa Širanta (1910–1985) un mākslas zinātnieka Imanta Lancmaņa (dz. 1941) vadībā, saglabājamo objektu atlasei 1975. gadā Kultūras ministrijā bija veltīta speciāla Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes sanāksme. Tajā tika pieņemts lēmums izveidot Lielajos kapos piemiņas plāksni tām ievērojamām vēsturiskajām personām, kuru apbedījuma atrašanās vietas kapsētā vairs nebija iespējams noteikt, kā arī atsevišķos gadījumos rekonstruēt nopostītos vai bojātos pieminekļus. Zinātniski metodiskās padomes priekšsēdētājs arhitekts Jurijs Vasiļjevs (1928–1993) šajā sanāksmē atzīmēja: “Padome uzskata, ka pašreiz Lielajos kapos ir anormāls stāvoklis jau valsts aizsardzībā esošo republikas nozīmes mākslas pieminekļu saglabāšanā. [...] Te notiek apzinīga mākslas pieminekļu izzagšana.”⁸³ Tomēr, kā liecina laikabiedru atmiņas, apspriedes kopējo toni noteica nevis padomes ekspertu viedoklis, bet gan kultūras ministra vietnieka Helmāra Vernera nostāja, “kurš uzsvēra – mums jādomā par to, lai mēs nesaglabātu

pārāk daudz pieminekļu šajos Lielajos kapos, jo pēc tam mums būs jāatbild, kāpēc tieši šāds piemineklis stāv Padomju Latvijā.⁸⁴ Tādējādi Lielo kapu demolēšana un pieminekļu izmantošana jaunu piemiņas zīmju veidošanai, kas ir fiksēta vietējo iedzīvotāju iesniegumos varas iestādēm,⁸⁵ turpinājās bez īpašiem ierobežojumiem, piemēram, no kapsētas aizvestos kapu iežogojumu fragmentus izlietoja barjeru ierīkošanai pie tramvaja pieturas 13. janvāra ielā Rīgā.⁸⁶ Turklāt arī vēlāk Kultūras ministrijas sagatavotajos darba dokumentos par Memoriālā parka izveidošanu pastāvīgi atkārtojās prasība veikt mazvērtīgo kapu pieminekļu demontāžu un aizvākšanu no Lielo kapu teritorijas.⁸⁷

Septiņdesmito un astoņdesmito gadu mijā, kad komunistiskais režīms sāka izjust pirmās nopietnās iekšpolitiskās un ārpolitiskās grūtības, visās Padomju Savienības republikās pieauga sabiedrības interese par nacionālo vēsturi un kultūru.⁸⁸ Baltijā iedzīvotāju piedalīšanās legālajā kultūras mantojuma aizsardzības kustībā padomju varas pārstāvju izpratnē tika saistīta ar zināmām aizdomām par opozīciju tās īstenotajai politikai.⁸⁹ Arī Latvijas Komunistiskā partija tieši kultūras pieminekļu aizsardzības aktivitātes uzskatīja par vienu no t.s. latviešu buržuāziskā nacionālisma izpausmes veidiem.⁹⁰ Tomēr faktiski Latvijā šis “izpausmes” galvenokārt bija saistītas ar folkloras kustību,⁹¹ jo LKP kopš 60. gadu nogales bija pārņēmusi savā kontrolē vienīgās kultūras mantojuma aizsardzības sabiedriskās organizācijas – Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības – vadību, neitralizējot to kā potenciālo pretpadomju noskaņojuma izplatības avotu.⁹² Minētie apstākļi visai tieši ietekmēja arī Rīgas Lielo kapu likteni šajā laika posmā. Simptomātiska ir Kultūras ministrijas restaurācijas speciālistu atbīdīšana no Memoriālā parka veidošanas. Pieejamie arhīvu materiāli nesniedz tiešu atbildi uz jautājumu, kādēļ iepriekš minētā Memoriālā parka perspektīvā plānojuma projekta realizācija tika pārtraukta, taču ir iespējams piedāvāt vairākas savstarpēji saistītas izskaidrojuma versijas.

Pirmkārt, atsevišķi 1967. gadā apstiprinātā projekta risinājumi, tā īstenošanas tehniskās nepilnības un vājā veicamo rekonstrukcijas pasākumu uzraudzība jau 70. gadu sākumā izpelnījās gan Rīgas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas,⁹³ gan Kultūras ministrijas arhitektūras un mākslas pieminekļu aizsardzības speciālistu kritiku.⁹⁴ Neskatoties uz dažiem panākumiem, piemēram, memoriālās sienas izveidošanu vērtīgāko kapu pieminekļu saglabāšanai 1970.–1972. gadā,⁹⁵ iepriekš pieņemtā Memoriālā parka izveidošanas koncepcija tika apšaubīta.⁹⁶ Arhitekta Slavieša paskaidrojumā, kas datēts ar 1970. gada aprīli, norādīts uz pieminekļu aizsardzības pasākumu haotisko norisi Lielajos kapos, aizsargājamo objektu apzināšanai *in situ* notiekot vienlaikus ar Memoriālā parka projektēšanas darbiem un Senču ielas

trases izbūvi: “Tas ienes nervozitāti, nepatiku pret darbu un pēdīgi absolūtu vienaldzību.”⁹⁷

Otrkārt, saskaņā ar tolaik spēkā esošajiem normatīvi tiesiskajiem aktiem kultūras pieminekļu lietotājiem to remonta un restaurācijas darbi bija jāveic par saviem līdzekļiem.⁹⁸ Šī iemesla dēļ padomju laikā pieminekļu aizsardzības praksē noteicošais kritērijs bija šo objektu jaunās izmantošanas iespējas, nevis to tehniskais stāvoklis vai draudi kultūras vērtību saglabāšanai.⁹⁹ Ja pieminekļa apsaimniekotājs nesa-skatīja iespēju iegūt reālus ienākumus no pieminekļa izmantošanas un nepievērsa īpašu uzmanību tā kultūrvēsturiskajai nozīmei, tad šādu pieminekļu aizsardzība lielā mērā bija tikai formāla.

Treškārt, kā liecina presē atrodamā informācija, 80. gadu sākumā LPSR Kultūras ministrijas Zinātniskās restaurācijas pārvaldē trūka gan arhitektu, gan projektētāju un celtnieku ar atbilstīgu izglītību, taču šis apstāklis, kā ironiski atzīmēja raksta autors Jānis Lejniesks, “nekavēs [kultūras pieminekļu] rekonstrukcijas darbu veikšanu arvien pieaugošos apjomos”.¹⁰⁰

Divdesmitā gadsimta 70. gadu otrajā pusē LPSR Kultūras ministrijas kolēģija pieņēma lēmumu sastādīt jaunu republikas nozīmes kultūras pieminekļu sarakstu, organizējot pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas Latvijas pilsētās un lauku rajonos.¹⁰¹ Tas lika pievērst uzmanību reālajam kultūrvēsturisko objektu aizsardzības stāvoklim un līdz ar to varēja sekmēt jaunu to saglabāšanas pasākumu realizāciju. Kopš 1979. gada tika atsākti sistemātiski Lielo kapu labiekārtošanas darbi, kas tika īstenoti, daļēji izmantojot 1977. gadā LPSR Komunālās saimniecības ministrijas projektēšanas institūta “Komunālprojekts” arhitektes Karīnas Daujates (1926–1995) izstrādāto projektu, kura pirmās kārtas realizāciju bija paredzēts pabeigt līdz 1983. gadam.¹⁰² Tomēr arī šī projekta īstenošana norisa ar grūtībām, un jau 1980. gada janvārī Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes ekspertu komisija atzina, ka šis “Memoriālā parka labiekārtošanas projekts izstrādāts nepilnīgi un pavirši, no pieminekļu aizsardzības viedokļa konstatētas nopietnas kļūdas”.¹⁰³

Komisijas sēdes protokols gan nesniedz informāciju par šī lēmuma faktisko pamatojumu, tā vietā norādot vienīgi uz formālām kļūdām Daujates izstrādātajā saglabājamo pieminekļu numerācijā un triju republikas nozīmes mākslas pieminekļu trūkumu kopējā aizsargājamo objektu sarakstā. Tādēļ loģiska šķiet arhitekta Eižena Upmaņa piedāvātā versija par to, ka šāda kritika bija saistīta ar ierēdņu priekšstatu par projekta utopiskumu (atšķirībā no iepriekšējā, 1967. gadā apstiprinātā projekta tagad bija paredzēts saglabāt arī tās kapa vietas, kuras vairs nekopa mirušo tuvinieki) un ar politiski motivētām aizdomām.¹⁰⁴ Tajā pašā laikā Lielo kapu degradāciju noslēpt vai ignorēt

vairs nebija iespējams,¹⁰⁵ tādēļ atbildīgās institūcijas mēģināja atrast jaunu risinājumu, kas ļautu atbrīvot Rīgas pilsētas izpildkomiteju no atbildības par šī aizsargājamā kultūras pieminekļa izpostīšanu.

Šāds risinājums tika atrasts 1982. gadā, kad ar Latvijas PSR Ministru Padomes lēmumu bijušo Lielo kapu teritorija tika nodota Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības pārziņā, lai ierīkotu šajā teritorijā labiekārtotu pilsētas Memoriālo dabas parku. Biedrībai tika dota atļauja šeit uzbūvēt mācību metodisko un laboratorijas darbu korpusu valsts aizsargājamo augu oranžērijas ierīkošanai.¹⁰⁶ Praktiski tas nozīmēja ne tikai Lielo kapu juridiskās pakļautības maiņu, bet arī to, ka tiks izmainīts kapsētas teritorijas plānojums, kas atspoguļojās LDPAB vadības izvirzītajās idejās par mākslīgās upītes un diķu izrakšanu kapu teritorijā,¹⁰⁷ kā arī prasībā Kultūras ministrijai veikt pieminekļu atkārtotu ekspertīzi, lai līdzekļu taupīšanas nolūkos “rastu iespēju saskaņot 11 kapliču papildu nojaukšanu”.¹⁰⁸ Jāatzīmē, ka šis priekšlikums tika izteikts ļoti operatīvi – tikai divas dienas pēc tam, kad Ministru Padome bija apstiprinājusi jauno vēstures un kultūras pieminekļu sarakstu, kurā Lielajos kapos aizsargājamo objektu kop skaits bija palielināts līdz 62 uzskaites vienībām,¹⁰⁹ tiesa, vienlaikus izslēdzot no šī saraksta desmit pieminekļus, kas tika iznīcināti laika posmā starp 1967. un 1983. gadu.

Ne mazāk operatīvi – jau 1982. gada nogalē Latvijas Valsts pilsētu celtniecības un projektēšanas institūtā tika organizēts slēgts konkurss par iepriekš minētās LDPAB mācību un laboratoriju ēkas projektu.¹¹⁰ Konkurss izraisīja asu kritiku profesionāļu vidē, jo daļa arhitektu uzskatīja par ētiski nepieņemamu rīcību veikt būvniecību bijušo kapu teritorijā,¹¹¹ taču jau izstrādātā projekta realizāciju novērsa kārtējais Ministru Padomes lēmums 1985. gada 18. jūnijā,¹¹² ar kuru Memoriālā parka labiekārtošanas darbi atkārtoti tika uzdoti Rīgas pilsētas izpildkomitejai un “Komunālprojektam”, LDPAB atvēlot veikt tikai šo darbu sabiedriskās kontroles funkcijas.

20. gadsimta 80. gadu otrajā pusē pieminekļu aizsardzības stāvoklis Lielajos kapos bija sasniedzis kritisko robežu, jo t.s. labiekārtošanas darbu rezultātā kapsētas ansambļa vēsturiskais plānojums faktiski tika iznīcināts.¹¹³ Tādējādi Lielo kapu kā valsts aizsargājamā kultūras pieminekļa netraucētā postīšana padomju laikā precīzi apstiprina mākslas vēsturnieka Riharda Pētersona (dz. 1952) izvirzīto tēzi,¹¹⁴ ka tolaik oficiālajā līmenī deklarētie juridiskie un morālie kultūras mantojuma aizsardzības nosacījumi nebija pietiekams garantants mantojuma objektu praktiskajai saglabāšanai. Analogiskus secinājumus ir iespējams atrast arī tā laika presē, kas norādīja uz amatpersonu un kultūras pieminekļu lietotāju bezatbildību un faktisko nesodāmību, jo “pie likumā paredzētās atbildības nav saukts neviens pieminekļu tiešais postītājs, postīšanas veicinātājs, juridiskais izmantotājs vai uz-

raudzītājs, lai gan to ierosinājusi ne vien Latvijas PSR Kultūras ministrija, bet arī Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība vai kāda cita organizācija”.¹¹⁵ Laikmetam raksturīgā atmosfēra, protams, ietekmēja arī Memoriālā parka veidošanu.

Bijušo Lielo kapu teritorijas uzturēšanā nodarbināto Rīgas pilsētas Dārzu un parku tresta darbinieku skaitam pastāvīgi samazinoties (1986. gadā šeit strādāja 17 cilvēki,¹¹⁶ bet 1988. gadā – tikai 12 cilvēki¹¹⁷), ne tikai uzkopšanas un labiekārtošanas, bet arī atsevišķu kapliču “restaurācijas” darbos tika iesaistītas Rīgas rūpnicu celtniecības brigādes, kas tikai palielināja memoriālās arhitektūras un tēlniecības objektiem nodarīto postījumu apjomu.¹¹⁸ Nekādus būtiskus uzlabojumus nedeļa ne Zinātniskās restaurācijas darbu pārvaldes speciālistu nominālā piesaiste šo darbu vadībai un uzraudzībai, nedz arī tas, ka 1986. gadā 107 Lielo kapu objekti tika iekļauti Rīgas pilsētas vietējās nozīmes vēstures un kultūras pieminekļu sarakstā.¹¹⁹

Vienlaikus, gatavojoties Krišjāņa Barona 150 gadu jubilejas atzīmēšanai 1985. gadā, padomju laikam raksturīgajā kampaņas veidā tika organizēta viņa kapa vietas sakopšana un pieminekļa uzstādīšana.¹²⁰ Kopējo absurdo situāciju Memoriālajā parkā precīzi raksturo 1988. gadā publicētajā pārskatā par Rīgas sabiedrisko apstādījumu vēsturi atrodamais formulējums – “parka projektēšana turpinās, līdztekus uzsākot tā veidošanu”,¹²¹ taču tas nesniedz atbildi, kādēļ Rīgas senākā un lielākā kapsēta piedzīvoja tik traģisku galu.

Lai atbildētu uz šo jautājumu, ir nepieciešama neliela teorētiska atkāpe. Materiālās kultūras spēja saglabāt vēsturiskajā atmiņā ietvertu informāciju ir atkarīga no šīs kultūras objektu iesaistīšanās sociālajās attiecībās. Atmiņu un tradīciju saikne ar ikdienas dzīves praksēm ir tā, kas veido materiālās kultūras identitāti, pastāvīgi atjaunojot tās elementu nozīmi sabiedrības apziņā.¹²² Kultūras mantojums izzūd ne tikai tad, kad tiek iznīcinātas vai zaudētas tā materiālās, priekšmetiskās izpausmes, bet arī tad, kad pārtrūkst imaginārā saikne starp pagātņi un tagadni – kad zūd nepieciešamība atcerēties par vēsturisko objektu vai notikumu nozīmi.

Kopumā Lielo kapu rekonstrukcijas norise un tās rezultāti, neraugoties uz projektu līmenī deklarēto kultūras vērtību aizsardzību, neizbēgami rada iespaidu par apzinātu vēsturiskās kapsētas iznīcināšanu. Mākslas vēsturnieks Imants Lancmanis ir salīdzinājis Rīgas Lielo kapu izpostīšanu pēc Otrā pasaules kara ar Franču revolūcijas laikmeta notikumiem, kad ikdienišķs vandalisms apvienojās ar valdošā politiskā režīma ideoloģijas motivēto atbrīvošanos no personificētiem naidīgās pagātnes lieciniekiem.¹²³ Padomju sociālismam raksturīgā jaunās pasaules celšanas un veco kultūras tradīciju graušanas ambivalence ir samērā plaši aplūkota historiogrāfijā,¹²⁴ un tās filozofiskā pamatojuma izpausmes var konstatēt arī pieminekļu aizsardzības praksē. Šī tēma,

bez šaubām, ir atsevišķa pētījuma vērtā, tādēļ šeit minēsim tikai vienu piemēru, kas attiecas uz 60. gadu sākumā pieņemto lēmumu pārbūvēt Kristus Piedzimšanas pareizticīgo katedrāli Rīgā par Zinību namu. Arhitekts Juris Skalbergs (dz. 1935), kurš 1961.–1964. gadā vadīja katedrāles rekonstrukciju, vēlāk tā laika atmosfēru raksturoja šādi – “tas bija bargais ārdišanas laiks, un šajā kopējā, valdības sankcionētajā vandalismā bija arī kāda eiforija”,¹²⁵ kas balstījās arī uz laikabiedru ticību sociālisma sistēmai.

Minētā atziņa sasauca ar padomju sabiedrības vēstures pētnieku darbos sastopamo priekšstatu par “sešdesmito gadu kultūras dvēselisko aprobežotību”, kas bija saistīta ar tā laika padomju inteligences aizraušanos ar ideju par nākotnes sabiedrības veidošanu atbilstoši komunistiskās ideoloģijas iecerēm.¹²⁶ Tomēr situācijas izpratnei jāņem vērā tas, ka būtisks šādas nākotnes sabiedrības radīšanas priekšnoteikums Padomju Savienībā bija metodiska un sistemātiska pagātnes pārveidošana,¹²⁷ respektīvi, tāda vēstures politika, kas balstījās uz režīmam nevēlamas informācijas noklusēšanu vai iznīcināšanu. Tās kontekstā kļūst saprotama arī LKP un padomju varas funkcionāru attieksme pret Lielo kapu materiālās kultūras liecību saglabāšanu, kas netika atzītas par komunistiskajai ideoloģijai pieņemamu vai vismaz noderīgu “materiālu” padomju sabiedrības kultūras atmiņas veidošanai.

Taču “pieminekļa iznīcināšana nenozīmē tikai noteikta veida atmiņu izdzēšanu, jo iznīcinātā objekta vietā veidojas it kā atmiņas nogulsnes, kas arī saglabā liecības par pagātņi”.¹²⁸ Monumentālās tēlniecības objektu semiotiskās nozīmes pieaugums Latvijā 20. gadsimta 80. gadu beigās,¹²⁹ kas, starp citu, atbilst novērojumam par šādu norišu aktivizēšanos lielu politisko, sociālo un kulturālo pārmaiņu periodos,¹³⁰ atbalsojās ne tikai demonstrācijās pie Brīvības pieminekļa Rīgā, Brāļu kapu komitejas izveidošanā 1989. gadā un interesē par Brīvības cīņās un Otrajā pasaules karā kritušo latviešu karavīru apbedījumu vietu telpisko un simbolisko iezīmēšanu.¹³¹ Šajā laikā aktualizējās arī interese par Lielo kapu likteni, sākot ar publikācijām presē, kas aplūkoja līdzšinējo Memoriālā parka ierīkošanas praksi kā uzskatāmu padomju kultūrpolitikas izpausmi,¹³² un līdz pat atklātai prasībai organizēt “pamācošu tiesas prāvu par Lielo, Mārtiņa un Torņakalna kapu kā republikas nozīmes mākslas, arhitektūras un vēstures pieminekļu izsaimniekošanu un apgānīšanu”.¹³³

Paralēli citiem priekšlikumiem par Lielo kapu sakopšanu un tolaik pussagruvušās Jaunās kapelas izmantošanu¹³⁴ kinorežisors Jānis Streičs (dz. 1936) Latvijas Tautas frontes laikrakstā “Atmoda” 1989. gadā aicināja Lielajos kapos izveidot staļinisma upuru piemiņas vietu, izmantojot to simbolisko nozīmi, ko Lielajiem kapiem ir piešķīrusi padomju varas iestāžu attieksme pret šo vietu.¹³⁵ Tādējādi šajā brīdī

parādījās iespēja atjaunot Rīgas Lielo kapu sociālo lomu sabiedrības apziņā, mēģinot piešķirt tiem jaunu simbolisko saturu. Tomēr Latvijas sabiedrībā šādi priekšlikumi līdz šim nav guvuši atsaucību. Kapsētu simboliskā nozīme sabiedrības uztverē ir tas faktors, kas nosaka šo piemiņas vietu vēsturiskajā atmiņā, tādējādi izšķirot arī jautājumu par noteikta veida piemiņas zīmju – gan materiālo pieminekļu, gan ar tiem saistītās informācijas par vēsturiskajām personām – saglabāšanu.

Arī Rīgas Lielo kapu gadījumā izšķiroša nozīme bija to kultūrvēsturiskajam kontekstam. Kā atzīmējusi mākslas vēsturniece Dace Čoldere (dz. 1947), viens no iemesliem, kādēļ Lielie kapi pēc kara bija tik nepopulāri, ir tas, ka lielākā daļa šeit apbedīto rīdzinieku piederēja “svešajai” vācu, resp., vācbaltiešu kultūras pasaulei.¹³⁶ Laikabiedru atmiņās ir saglabājušās ziņas par vēsturnieka Rūdolfa Širanta 70. gados sagatavoto lekciju – ekskursiju “Meža kapi. Raiņa kapi. Lielie kapi”, kas esot izraisījusi “milzīgu interesi rīdzinieku vidū”,¹³⁷ un tomēr, atgriežoties pie salīdzinājuma ar Brāļu kapu un Meža kapu statusu latviešu vēsturiskajā atmiņā, ir ieraugāma būtiski atšķirīga aina. Par to liecina LPSR VDK priekšsēdētāja Longina Avdjukeviča (1916–1981) dienesta ziņojums par Mirušo piemiņas dienas atzīmēšanu 1967. gadā ar klusējošu publisku demonstrāciju abās minētajās kapsētās, kas sapulcinājusi apmēram 70 000 cilvēku,¹³⁸ vērtējot to kā organizētu pretpadomju akciju. Tādējādi, neatsakoties no centieniem “neitralizēt Brāļu kapu un Meža kapu “nacionālistiskās” konotācijas”,¹³⁹ padomju varas pārstāvji taktisku apsvērumu dēļ atturējās no iespējas radikāli pārveidot Brāļu kapus vai likvidēt, piemēram, pirmā Latvijas Valsts prezidenta Jāņa Čakstes (1859–1927) pieminekli Meža kapos, apzinoties, ka šādi pasākumi varētu izraisīt grūti atrisināmas ideoloģiskās problēmas un, pateicoties emigrācijas sakariem, varbūt pat pievērst starptautisku uzmanību. Turpretim Lielajiem kapiem pēckara Latvijas sabiedrībā tāda simboliskās nozīmes konteksta nebija.

SECINĀJUMI

Rīgas Lielo kapu rekonstrukcijas ieceres un to realizācija padomju varas gados ir izteiksmīgs vēsturiskās atmiņas manipulācijas piemērs, un tā ietekme Rīgas kultūrvidē ir jūtama vēl joprojām. Turklāt šajā gadījumā ir runa par abpusēju manipulāciju, ko īstenoja, pirmkārt, padomju varas pārstāvji gan pilsētas pašvaldības, gan daļēji arī pieminekļu aizsardzības institūciju līmenī, organizējot kapsētas slēgšanu un iniciējot dažādas, bieži vien pretrunīgas idejas par Memoriālā parka veidošanu, kā arī – dažādu iemeslu dēļ – ignorējot faktisko situāciju, kas minēto pasākumu rezultātā radīja labvēlīgus apstākļus Lielo kapu materiālās kultūras liecību iznīcināšanai.

Otrkārt, šajā procesā, kas sākās pirms nedaudz vairāk kā četrdesmit gadiem, ne mazāk aktīvi ir iesaistījusies arī tā sabiedrības daļa, kas izmantoja varas pārstāvju radīto situāciju, piedaloties Lielo kapu arhitektūras un mākslas vērtību izlaupīšanā. Ne pieminekļu aizsardzības speciālistu, nedz dažu latviešu intelektuāļu un 50. gadu beigās arī dažu nacionālkomunistu mēģinājumi panākt sabiedrības attieksmes maiņu, atgādinot par jaunlatviešiem un citiem izciliem latviešu un Latvijas kultūras darbiniekiem, kas atdusas Lielajos kapos, kā liecina mūsdienu situācija, tomēr nedeva gaidītos rezultātus, un absurdais jautājums par šeit apbedīto cilvēku "piederību"¹⁴⁰ joprojām ir aktuāls.

Tādējādi Rīgas Lielo kapu saglabāšanas pieredzes analīze liek vēlreiz pārdomāt triju noteicošo kultūras mantojuma saglabāšanas faktoru – politiskās varas, kultūras mantojuma nozares speciālistu un sabiedrības attiecību veidošanās loģiku, atsakoties no vienkāršotiem, reducējošiem spriedumiem par katra sociālā faktora īpašo vai – gluži otrādi – marginālo lomu. Tāpat kā daudzi citi kultūras mantojuma objekti, arī Rīgas Lielie kapī padomju varas funkcionāru izpratnē acīmredzot nebija vērtība, kas būtu jāsaglabā, bet arī pārējās sabiedrības lielākā daļa nebūt neizrādīja bažas "par Lielo kapu pārāk ieilgušo pārtapšanu Memoriālajā parkā", kā to 80. gadu sākumā diplomātiski piesardzīgi formulēja Jānis Stradiņš.¹⁴¹ Padomju varas centieni izdzēst vai neitralizēt ar latviešu nacionālās kultūras veidotājiem un Latvijas Republikas tapšanas vēsturi saistīto vēsturiskās atmiņas daļu vismaz atsevišķos gadījumos sastapās ar pasīvu pretestību dažādos sabiedrības slāņos.

Tomēr arī šeit parādījās atšķirība starp kultūras mantojuma objektiem, kas bija ieguvuši simbolisku nozīmi un tāpēc iedarbojās kā minētās pretestības katalizatori, un tiem, kas it kā pazuda no sabiedrības vēsturiskās atmiņas, jo pārstāvēja citu, tobrīd mazāk aktuālu kultūras mantojuma daļu. Tieši tādēļ Rīgas Lielo kapu liktenis padomju laikā nekļuva par tādu sabiedrības pārmaiņu katalizatoru kā, piemēram, protesti pret Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecību, tas neieguva arī tādu politisko nozīmi kā padomju laikā iznīcināto Latvijas brīvības cīnītāju pieminekļu atjaunošana 80. gadu beigās, taču fakts, ka sabiedrība laiku pa laikam atgriežas pie šīs kapsētas problēmām, ļauj cerēt, ka mums vēl ir iespēja izvairīties no savas kultūras vēstures labprātīgas nodošanas aizmirstībai.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts* (1969). Rīga: LPSR Kultūras ministrija, 265. lpp.
- ² Sk. bibliogrāfisko rādītāju: Cilda Caune (sast.) (1997). *Rīgas celtniecības un tēlniecības pieminekļi no gotikas līdz jūgendstilam* (13. gs.–1914. g.). Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 388.–391., 401.–402. lpp.

- ³ Teorētiskā literatūra par vēsturiskās, sociālās un kultūras atmiņas jēdzienu etimoloģiju un nozīmi mūsdienu historiogrāfijā un sociālajās zinātnēs ir ļoti apjomīga, tādēļ šeit norādīti tikai daži apkopjoša rakstura darbi, piemēram: Peter Meusburger, Michael Heffernan, Edgar Wunder (eds.) (2011). *Cultural Memories. The Geographical Point of View*. New York: Springer, pp. 3–51; Roberts Ķīlis (sast.) (1998). *Atmiņa un vēsture no antropoloģijas līdz psiholoģijai. Rakstu krājums*. Rīga: NIMS, 16.–44. lpp.
- ⁴ Piemēram: Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.) (2008). *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin; New York: Walter de Gruyter.
- ⁵ Sk.: Daina Bleiere, Anete Karlsonē (sast.) (2008). *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: Zinātne; Nils Muižnieks, Vita Zelče (red.) (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- ⁶ Gustavs Strenga (2009). Piemiņa un atmiņa: divas parādības vēlo viduslaiku Livonijas reliģiskajā un laicīgajā dzīvē. No: Andris Šnē (galv. red.). *Zeme, vara un reliģija viduslaikos un jaunajos laikos Baltijas jūras reģionā*. Rīga: Latvijas Universitāte, 58.–70. lpp. (Latvijas Universitātes Raksti, 725. sēj.: Vēsture).
- ⁷ Vairāk par materiālās kultūras pieminekļu lomu sabiedrības vēsturiskās atmiņas veidošanā sk.: Hans-Rudolf Meier, Marion Wohlleben (Hrsg.) (2000). *Bauten und Orte als Träger von Erinnerung. Die Erinnerungsdebatte und die Denkmalpflege*. Zürich: Hochschulverlag AG an der ETH Zürich.
- ⁸ Sk.: Aleida Assmann (2010). Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past. In: Karin Tilmans, Frank van Vree, Jay Winter (eds.). *Performing the Past. Memory, History and Identity in Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 35–50.
- ⁹ Andrew Jones (2007). *Memory and Material Culture*. New York: Cambridge University Press, p. 22.
- ¹⁰ Sk.: Wolfgang Kaschuba (2001). Geschichtspolitik und Identitätspolitik. Nationale und ethnische Diskurse im Kulturvergleich. In: Beate Binder, Peter Niedermüller (Hrsg.). *Inszenierung des Nationalen. Geschichte, Kultur und die Politik der Identitäten am Ende des 20. Jahrhunderts*. Köln: Böhlau Verlag, S. 19–42 (Alltag & Politik 7).
- ¹¹ Nikolai Kuposov (2011). *Pamiat' strogogo rezhima. Istorii i politika v Rossii*. Moskva: Novoe Literaturnoe Obozrenie, s. 77–119.
- ¹² Philippe Ariès (2005). *Geschichte des Todes*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- ¹³ Vita Zelče (red.) (2007). *Zīmes. Mēs. Pieminēšana. Piektais gads*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- ¹⁴ Lietpratīgu šīs tematikas analīzi piedāvā: Elizabeth Hallam, Jenney Hockey (2001). *Death, Memory and Material Culture*. Oxford: Berg, pp. 23–46, 195–202.
- ¹⁵ Douglas J. Davies (2005). *A Brief History of Death*. Oxford: Blackwell Publishing, p. 118.
- ¹⁶ Sk.: Skaidrīte Cielava (atb. red.) (1989). *Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei*. 4. laid. Rīga: Zinātne, 49.–50. lpp.

- ¹⁷ Alfred Grass (1904). Die Kunst an den Gräbern. In: Carl Hunnius, Victor Wittrock (Hrsg.). *Heimatstimmen. Ein baltisches Hausbuch*. Bd. 1. Reval: Franz Kluge, S. 252–262.
- ¹⁸ Vaidelotis Apsītis (1982). *Brāļu kapi*. Rīga: Zinātne.
- ¹⁹ Gundega Cēbere, Dzidra un Jānis Rivari (1987). *Meža kapu memoriālā skulptūra*. Rīga: Zinātne.
- ²⁰ Arend von Berkholz (1895). *Der St. Jakobi-Kirchhof in Riga (1773–1895)*. Riga: N. Kymmell.
- ²¹ Theodor Beise (1864). Etwas zur Geschichte des grossen Stadtfriedhofs. *Rigasche Stadtblätter*, 23, S. 181–184; 24, S. 191–194; 26, S. 205–208; 27, S. 216–219; 29, S. 233.
- ²² Par viņu sk.: Paul Campe (1957). *Lexicon liv- und kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850*. Bd. 2. Stockholm: [b.i.], S. 190–192.
- ²³ [Johann Hermann] Zigra (1823). Ein öffentlicher Begräbniss-Platz. *Rigasche Stadtblätter*, 29, S. 239–241.
- ²⁴ Paul Campe (1956). Begräbnisstätten und Friedhöfe Lettlands. *Baltische Hefte*, I (3), S. 20–26.
- ²⁵ Heincs Pīrangs (1932). Rīgas kapsētas. No: Teodors Līventāls, Valters Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei*. Rīga: Rīgas pilsētas valde, 501.–506. lpp.; [Ādolfs Kāpostiņš] (1938/39). Rīgas kapsētas. No: *Latviešu konversācijas vārdnīca*. Red. A[rvedis] Švābe, A[leksandrs] Būmanis, K[ārlis] Dišlērs. 18. sēj. Rīga: Ansis Gulbis, 35903.–35912. sl.
- ²⁶ Sal. ar: Arend von Berkholz (1903). Die Friedhöfe. In: *Riga und seine Bauten*. Riga: Rigasche Technische Verein & Rigasche Architekten-Verein, S. 326–336.
- ²⁷ Irēna Dāvidsone (1981). Memoriālais parks – Lielie kapi. No: Irēna Dāvidsone. *Rīgas parki un dārzi*. 2. daļa. Rīga: Zinātne, 17.–27. lpp.; Irēna Dāvidsone (1988). *Rīgas dārzi un parki*. Rīga: Liesma, 140.–143. lpp.
- ²⁸ Sk.: Tatjana Bartele (2003). Rīgas Lielie kapi kā kultūrvēsturisks piemineklis (vēsture un saglabāšana). No: *Sabiedrība un kultūra. Liepājas Pedagoģijas akadēmijas Sociālo zinātņu un vadības katedras rakstu krājums*. 5. sēj. Liepāja: LPA, 161.–173. lpp.; Šelda Puķīte (2008). Lielo kapu saglabāšanas problēmas padomju okupācijas gados un mūsdienās. No: Aleksandrs Gavriļins (sast.). *Latvijas materiālās kultūras mantojuma saglabāšanas problēmas. Rakstu krājums*. Rīga: Latvijas Universitāte, 132.–146. lpp.
- ²⁹ Deniss Hanovs (2011). *Nevajadzīgie cilvēki: par Rīgas Lielo kapu saglabāšanu un kopīgas kultūras telpas veidošanos*. Mārupe: Drukātava.
- ³⁰ Taavi Pae, Egle Kaur, Anto Aasa, Rein Aha (2006). The Formation and Location Features of Estonian Cemeteries. *Journal of Baltic Studies*, XXXVII (3), p. 282.
- ³¹ Sk.: Irēna Bākule, Andris Sikсна (2009). *Rīga ārpus nocietinājumiem. Pilsētas plānotā izbūve un pārbūve no 17. gadsimta līdz Pirmajam pasaules karam*. Rīga: Neputns, 89.–101. lpp.
- ³² Rita Brambe (1982). *Rīgas iedzīvotāji feodālisma perioda beigās*. 18. gs. beigās – 19. gs. pirmā puse. Rīga: Zinātne, 66. lpp.

- ³³ Rūdolfš Širants (1978). Pilsētas teritorijas izveidošanās un apbūve laikā no 13. gs. līdz 19. gs. vidum. No: Teodors Zeids (atb. red.). *Feodālā Rīga*. Rīga: Zinātne, 434.–435. lpp.
- ³⁴ Nosaukums “Lielie kapi” kā senākā Pilsētas kapsētas nosaukuma paralēlā forma rakstītajos avotos ir izsekojams vismaz kopš 19. gs. vidus, sk. 21. atsauci.
- ³⁵ Ojārs Spārītis (1988). Vai kapsētā jānoņem cepure? *Avots*, 12, 35. lpp. Padomju laikā, uzsākot Memoriālā parka veidošanu, tā platība tika norādīta 35 ha apjomā, ieskaitot tajā arī Pokrova kapus (Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 140. lpp.).
- ³⁶ Historiogrāfijā precīzs Lielo kapu pieminekļu skaits nav minēts, un, ņemot vērā 20. gs. otrajā pusē nodarīto postījumu apjomu, visticamāk, tas vairs nekad nebūs noskaidrojams. Spriežot pēc presē publicētās informācijas, 80. gadu nogalē Lielajos kapos *in situ* bija uzskaitīti 242 pieminekļi, 58 kapu plātnes, 66 dekoratīvās sētas un 16 memoriālās kapa vietas, sk.: Ķirts Kondrāts. Memoriālais parks. *Cīņa*, 02.02.1988. Pašlaik VKPAI PDC materiālos ir apkopotas 192 uzskaites kartītes ar Lielo kapu pieminekļu aprakstiem.
- ³⁷ Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 143. lpp.
- ³⁸ Ervins Oberlenders (2004). Rīgas izaugsme par daudznacionālu ekonomisko metropoli. No: Kristīne Volfarte, Ervins Oberlenders (sast.). *Katram bija sava Rīga. Daudznacionālas pilsētas portrets no 1857. līdz 1914. gadam*. Rīga: AGB, 11.–30. lpp., šeit 13.–27. lpp.
- ³⁹ Pīrangs. Rīgas kapsētas, 504. lpp.
- ⁴⁰ Anne Kāvere (2007). *Rīgas dārzu arhitekts Georgs Kūfalts*. Rīga: Jumava, 178. lpp. Interesanti atzīmēt, ka arī dārzu pilsētas koncepcijai, kas ap 1900. gadu kļuva populāra Rietumeiropā, pēc dažu autoru domām, prototipi ir meklējami 19. gs. nogales ASV Atlantijas okeāna piekrastes pilsētu urbānajā vidē, sk.: William J. R. Curtis (2006). *Modern Architecture since 1900*. London: Phaidon, p. 243.
- ⁴¹ Reynold A. Smith (1852). *Smith's Illustrated Guide to and through Laurel Hill Cemetery*. Philadelphia: Willis P. Hazard, pp. 31–122.
- ⁴² Georg Kuphaldt. Die Entwicklung und Zukunft der Rigaschen öffentlichen Gärten und Anlagen. *Rigasche Rundschau*, 25.11.1900.
- ⁴³ Berkholz. Die Friedhöfe, S. 335.
- ⁴⁴ Georg Kuphaldt (1910). *Städtische Gartenanlagen und ihre Bedeutung für die Stadt Riga*. Rīga: W. F. Häcker, S. 7, 13–14.
- ⁴⁵ Cēbere u.c. *Meža kapu memoriālā skulptūra*, 30.–32. lpp.
- ⁴⁶ Alexander Blumenbach (1913). *Zur Geschichte der öffentlichen Anlagen und Gärten der Stadt Riga*. Rīga: P. Kerkovius, S. 83–84.
- ⁴⁷ Pīrangs. Rīgas kapsētas, 503.–504. lpp.
- ⁴⁸ Oskars Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa. *Cīņa*, 06.07.1969; Tarass Pūka (atb. red.) (1988). *Rīgas sabiedriskie apstādījumi. Īsa vēsture, koki, krūmi, ziemcietes*. Rīga: Zinātne, 83.–84. lpp.
- ⁴⁹ Sk., piemēram: Helēna Šimkuva (1998). Vācbaltiešu kultūrvēsturiskā mantojuma izpētes rezultāti un perspektīvas. No: Tālavš Jundzis (red.). *Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa*. Rīga: LZA, 414.–429. lpp.; Mārtiņš Mintaurš (2008). *Arhitektūras pieminekļu saglabāšana*

- Latvijā, 19. gadsimta otrā puse – 1940. gads.* Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 112.–176. lpp.
- ⁵⁰ Visvaldis Peņģerots (1932). Rīgas pieminekļi. No: Teodors Līvontāls, Valters Sadovskis (red.). *Rīga kā Latvijas galvas pilsēta. Rakstu krājums Latvijas Republikas 10 gadu pastāvēšanas atcerei.* Rīga: Rīgas pilsētas valde, 734. lpp.
- ⁵¹ Andreas Fülberth (2005). *Tallinn–Rīga–Kaunas. Ihr Ausbau zu modernen Hauptstaedten, 1920–1940.* Köln: Böhlau Verlag, S. 183–286.
- ⁵² [Kāpostiņš]. Rīgas kapsētas, 35912. sl.
- ⁵³ Jānis Stradiņš (1992). Baltvācu problēmu loks mūsu kultūrvēsturē. No: Jānis Stradiņš. *Trešā Atmoda. Raksti un runas 1988.–1990. gadā Latvijā un par Latviju.* Rīga: Zinātne, 238. lpp.
- ⁵⁴ Par Vecrīgas “ideoloģisko tīrīšanu” pēc Otrā pasaules kara un tās saikni ar attieksmi pret arhitektūras mantojumu autoritārā režīma laikā sk.: Jānis Krastiņš, Ivars Strautmanis, Jānis Dripe (1998). *Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām.* Rīga: Baltika, 158.–159. lpp.
- ⁵⁵ Padomju kultūras politikas institucionālo un ideoloģisko aspektu izpētei kopš 2000. gada vairākās publikācijās ir pievērsusies vēsturniece Daina Bleiere, savukārt kultūrsocioloģisku skatījumu uz šo tēmu piedāvā: Sergejs Kruks (2008). “*Par mūziku skaistu un melodisku!*” *Padomju kultūras politika, 1932–1964.* Rīga: Neputns.
- ⁵⁶ Karl Schlögel (2003). *Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik.* München: Karl Hanser Verlag, S. 437.
- ⁵⁷ Sk., piemēram: Dāvidsone. Memoriālais parks, 17. lpp.; Puķīte. Lielo kapu saglabāšanas problēmas, 136. lpp.
- ⁵⁸ Par memoriālā parka “Lielie kapi” labiekārtošanu (07.07.1987). VKPAI PDC. Inv. Nr. 32.065/6921-2, 77. lpp.
- ⁵⁹ Dace Čoldere (1998). Pieminekļu aizsardzība pēc Otrā pasaules kara. Vēstures epizodes un personiskās atmiņas. No: Zigurds Konstants (sast.). *Doma.* Rakstu krājums. 4. laid. Rīga: LMA, 49. lpp.
- ⁶⁰ Detalizētāku situācijas analīzi šajā jomā sk. rakstā: Marina Bruzgule (2001). Jurijs Vasiļjevs un 20. gs. otrās puses Latvijas arhitektūras vēstures zinātne. No: Rūta Kaminska (sast.). *Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas.* Rīga: Neputns, 101.–111. lpp.
- ⁶¹ Aleksandr Kobak, Iurii Piriutko, Tamara Chudinovskaia (1990). Kak spasti nash nekropol'? *Nashe nasledie*, II, s. 124–125. Sīkāk par Sanktpēterburgas/Ļeņingradas vēsturisko kapsētu likteni padomju varas laikā un ideju par to pārvēršanu pilsētas apstādījumos sk.: Aleksandr Kobak, Iurii Piriutko (2009). *Istoricheskie kladbishcha Sankt-Peterburga.* Moskva: Centrpoligraf, s. 67–72.
- ⁶² Spāritis. Vai kapsētā jānoņem cepure?, 37. lpp.
- ⁶³ Dāvidsone. *Rīgas dārzi un parki*, 143. lpp.
- ⁶⁴ Jūrgis Skulme. Saglabāsim mūsu kultūras pieminekļus! *Cīņa*, 19.09.1958.
- ⁶⁵ Svetlana Vidiakina, Svetlana Koval'chuk (sost.) (2004). *Pokrovskoe kladbishche. Slava i zabvenie.* Rīga: Multi centrs, s. 5.
- ⁶⁶ Čoldere. Pieminekļu aizsardzība, 47.–53. lpp. Vairāk par to sk.: Mārtiņš Apinis (1984). *Latvijas PSR kultūras vērtību aizsardzības sistēma. Palīg-materiāls lektoriem.* Rīga: LPSR Zinību biedrība.
- ⁶⁷ Rihards Pētersons (2003). Padomju okupācijas varas politika pieminekļu aizsardzībā 1944.–1953. gadā. No: Iveta Šķiņķe (sast.). *Padomju okupācijas*

- režīms Baltijā 1944.–1959. gads: politika un tās sekas / *The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 331.–340. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9).
- ⁶⁸ *Kultūras pieminekļu saraksts Latvijas PSR teritorijā* (1959). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 32., 34. lpp.
- ⁶⁹ Pētersons. Padomju okupācijas varas politika, 337.–338. lpp.
- ⁷⁰ Parka arhitektūras ansambļa Rīgā, Miera ielā, “Lielie kapi” remonta-restaurācijas uzdevums (19.04.1965.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 31.701/6675-2, 19. lp.
- ⁷¹ Turpat. Inv. Nr. p3871-4, 73. lp.
- ⁷² Leons Plauciņš (1966). Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1967. gadam*. Rīga: Latvijas PSR ZA, 129. lpp.
- ⁷³ *Latvijas PSR kultūras pieminekļu saraksts*, 164.–171., 265., 295., 299. lpp.
- ⁷⁴ Mārtiņš Apinis (1967). Kultūras pieminekļu aizsardzība republikā. No: *Muzeji un kultūras pieminekļi*. Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 6. lpp.
- ⁷⁵ Jānis Rubīns (1967). Galvenie principi arhitektūras pieminekļu aizsardzības, restaurācijas un izmantošanas jautājumu risināšanā. No: *Referātu tēzes par kultūras pieminekļu aizsardzību un izmantošanu darbaļaužu komunistiskajā audzināšanā*. Rīga: LPSR Kultūras ministrija, 4. lpp.
- ⁷⁶ Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa.
- ⁷⁷ Čoldere. Pieminekļu aizsardzība, 50. lpp.
- ⁷⁸ Dainis Bruģis (1989). Par Rundāles pils tēlniecības kolekciju. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1990. gadam*. Rīga: LDPAB, 202. lpp.
- ⁷⁹ Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa.
- ⁸⁰ Dāvidsone. Memoriālais parks, 24. lpp.
- ⁸¹ Sk.: Andrejs Holcmanis. Memoriālais parks Rīgā. *Rīgas Balss*, 01.07.1968. un sal. ar: Grauds. Senai atbalsij jauna skaņa. Raksturīgi, ka 1988. gadā izdotajā enciklopēdijā “Rīga” vispār nav atrodams šķirklis par Senču ielu.
- ⁸² Dāvidsone. Memoriālais parks, 25. lpp.
- ⁸³ Latvijas PSR Kultūras ministrijas Kultūras pieminekļu zinātniski metodiskās padomes prezidija vēstures un mākslas sekciju kopējās sēdes protokols 1975. gada 7. jūlijā. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 3764/1992-16, 15. lpp.
- ⁸⁴ Eižens Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēt! *Neatkarīgā Cīņa*, 27.07.1994.
- ⁸⁵ Pensionāres Erdmanis Kētes Pētera meitas iesniegums Latvijas PSR Kultūras ministrijai 1974. gada 10. oktobrī. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. p 3870-2, 28. lp.
- ⁸⁶ Par šo informāciju autors ir pateicīgs ilggadējam Rīgas kultūras pieminekļu aizsardzības inspektoram Gunāram Armanam.
- ⁸⁷ Par memoriālā parka “Lielie kapi” rekonstrukciju (28.06.1982.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 20153-25, 64. lp.; Arhitektūras-plānošanas uzdevums memoriālā parka projektēšanai bij. Lielo kapu teritorijā (25.12.1985.). *VKPAI PDC*. Lielie kapi. 3. Teksts, 73. lpp.
- ⁸⁸ Sk.: Konstantin B. Sokolov (2007). *Hudozhestvennaia kul'tura i vlast' v poststalinskoj Rossii: soiuz i bor'ba (1953–1985 gg.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, s. 420–447.

- ⁸⁹ Li Bennich-Bjoerkmann (2007). Between Resistance and Opposition. Developments after Stalinism. No: Rudīte Vīksne (sast.). *Latvija un Austrumeiropa 20. gadsimta 60.–80. gados / Latvia and Eastern Europe in the 1960s–1980s*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 45.–72. lpp., šeit 50. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 20). Par līdzīgām tendencēm Vācijas Demokrātiskajā Republikā sk.: Brian Campbell (2004). Preservation for the Masses. The Idea of *Heimat* and the *Gesellschaft für Denkmalpflege* in the GDR. Pieejams: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/download/denk/campbell.pdf> (skatīts 18.04.2012.).
- ⁹⁰ Daina Bleiere (2000). Latviešu kultūra abpus “dzelzs priekšvara”, 1945–1990. No: Ilze Konstante (sast.). *Doma*. Rakstu krājums. 6. laid. Rīga: LMA, 30. lpp.
- ⁹¹ Arnolds Klotiņš (2008). Atskats folkloras kustībā. *Letonica. Humanitāro Zinātņu Žurnāls*, 17, 102.–109. lpp.
- ⁹² Maija Kravinska. Savu vietu meklējot. *Literatūra un Māksla*, 10.03.1990.
- ⁹³ Sk. Rīgas arhitektūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas vadītāja Andreja Holcmaņa (1920–2009) iesniegumus Kultūras ministrijai un Rīgas pilsētas izpildkomitejai: *VKPAI PDC*. Lielie kapi. Teksts. Inv. Nr. p 8059-2, 25. lp.; Inv. Nr. p 3873, 26. lp.
- ⁹⁴ Atsauksme par Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru biroja izstrādāto Rīgas memoriālā parka dokumentācijas nodaļu “Mākslas pieminekļi” Lielo un Jēkaba kapu teritorijā 1974. g. *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 3755/1983-3, 39. lp.
- ⁹⁵ Dāvidsone. Memoriālais parks, 22. lpp.
- ⁹⁶ Sk.: Rūdolfs Širants. Saglabāsim piemiņu. *Literatūra un Māksla*, 13.05.1972.; Irēna Dāvidsone (1974). Raksturīgākās tendences vēsturisko parku rekonstrukcijā. No: Oļģerts Buka (atb. red.). *Pilsētu atīstība un arhitektūra Latvijas PSR*. Rīga: Zinātne, 183.–203. lpp., šeit 202. lpp.
- ⁹⁷ Lielie kapi. Arhitekta E. Slavieša ziņojums (M. Gusevas noraksts). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. p 3870-2, 27. lp.
- ⁹⁸ Plauciņš. Kas jāzina par kultūras pieminekļu aizsardzību, 130. lpp.
- ⁹⁹ Gunārs Zirnis (1993). Restaurēšanas projektēšana pēckara Latvijā (1950.–1970. gadi). No: Jānis Lejnīeks (sast.). *Latvijas arhitektūra*’93. Rīga: Baltika, 113. lpp.
- ¹⁰⁰ Jānis Lejnīeks (1981). Rakstīta celtne, zīmēts vārds. *Māksla*, 1, 22. lpp.
- ¹⁰¹ Uldis Lismanis (1981). Nāk mūsu rokās jauns dokuments. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1982. gadam*. Rīga: LDPAB, 281. lpp.
- ¹⁰² Dāvidsone. Memoriālais parks, 25. lpp.
- ¹⁰³ Par memoriālā parka “Lielie kapi” rekonstrukciju (11.03.1980.). *VKPAI PDC*. Inv. Nr. 15592/4476-6, 64. lpp.
- ¹⁰⁴ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹⁰⁵ 1980. gada 12. aprīlī LKP laikraksts “Cīņa” publicēja Jāņa Petera rakstu “Viņu piemiņai, mūsu godam”. Tajā bija minēti vairāki latviešu un arī vācbaltiešu kultūras darbinieki, kuru atdusas vietas atradās “nelaimīgajos Lielajos kapos Miera ielā, kas pārvērtušies par alkoholiķu paradīzi un suņu pastaīgu vietu, huligānu poligonu”. Rakstnieka publikācijai sekojošās LPSR Kultūras ministrijas, LDPAB un Rīgas pilsētas izpildkomitejas amatpersonu atbildes tomēr konkrētus rezultātus Lielo kapu aizsardzības

- jomā nedeļa. Sk.: Jānis Peters (1981). *Kalējs kala debesīs...* Rīga: Liesma, 108.–118. lpp., citāts no 109. lpp.
- ¹⁰⁶ Latvijas PSR Ministru Padomes lēmums Nr. 331 “Par Memoriālā dabas parka celtniecību un izveidošanu Rīgā” (Izvilks). No: *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 26.08.1982., 1069.–1070. lpp.
- ¹⁰⁷ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹⁰⁸ Citēts pēc: Spārītis. Vai kapsētā jānoņem cepure?, 35.–36. lpp., ar atsauci uz LDPAB Centrālās padomes vēstuli LPSR Kultūras ministrijai 1983. gada 20. oktobrī. VKPAI PDC esošajos Rīgas Lielo kapu lietas materiālos minētās vēstules kopija nav atrodamā.
- ¹⁰⁹ *Latvijas PSR vēstures un kultūras pieminekļu saraksts* (1984). Rīga: Latvijas PSR Kultūras ministrija, 150., 196., 257., 262.–263. lpp.
- ¹¹⁰ Aleksandrs Kiršteins. Konkursa rezultāti. *Literatūra un Māksla*, 03.12.1982.
- ¹¹¹ Jānis Lejnieks (1998). *Rīga, kuras nav*. Rīga: Zinātne, 241. lpp.
- ¹¹² LPSR Ministru Padomes lēmums Nr. 303 “Par Memoriālā parka labiekārtošanas darbiem Rīgas pilsētā”. VKPAI PDC. Inv. Nr.25342/7450-6, 68.–70. lpp.
- ¹¹³ Spārītis. Vai kapsētā jānoņem cepure?, 36. lpp.
- ¹¹⁴ Pētersons. Padomju okupācijas varas politika, 336. lpp.
- ¹¹⁵ Leo Bērziņš, Saulvedis Čimermanis, Jurijs Vasiļjevs. Pie pieminekļa – apstājies! *Ciņa*, 31.03.1988.
- ¹¹⁶ Kārlis Abzalons. Kā top parks. *Ciņa*, 06.09.1986.
- ¹¹⁷ Kondrāts. Memoriālais parks.
- ¹¹⁸ Upmanis. Neārdi kapus – tapsi nolādēts!
- ¹¹⁹ *Spisok pamiatnikov istorii i kul'tury mestnogo znacheniiia goroda Rigi* (1987). Rīga: Rīzhskii Gorispolkom, s. 86–89, 112–113, 132–135.
- ¹²⁰ Uldis Dvinskis. Vēl viens parks. *Padomju Jaunatne*, 28.06.1985.; Anda Kubuliņa. Piemiņas brīdis pie K. Barona kapa. *Literatūra un Māksla*, 22.03.1985.
- ¹²¹ Pūka (atb. red.). *Rīgas sabiedriskie apstādījumi*, 84. lpp.
- ¹²² Jones. *Memory and Material Culture*, p. 40.
- ¹²³ Imants Lancmanis (1998). Iznīcības simboli un romantisms. No: Elita Grosmane (sast.). *Romantisms un neoromantisms Latvijas mākslā*. Rīga: AGB, 52. lpp.
- ¹²⁴ Sk.: Igors Šuvajevs (1998). *Prelūdijas. Kultūrvēsturiskas un filosofiskas studijas*. Rīga: Intelekts, 124.–128. lpp. un sal. ar “grautkāres” jēdziena sociālpsiholoģisko skaidrojumu: Eliass Kaneti (1999). *Masa un vara*. Rīga: Jumava, 13.–14. lpp.
- ¹²⁵ Citēts pēc: Jānis Dripe (1990). Latviešu arhitekta krievu drāma. *Māksla*, 8, 48. lpp.
- ¹²⁶ Pjotrs Vails, Aleksandrs Geniss (2006). *60. gadi. Padomju cilvēka pasaule*. Rīga: Jumava, 182. lpp.
- ¹²⁷ Aleksandr A. Ivin (2000). *Filosofii istorii*. Moskva: Gardariki, s. 340–341.
- ¹²⁸ Jones. *Memory and Material Culture*, p. 40.
- ¹²⁹ Sergejs Kruks (2011). *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika. Pieminekļu celtniecība un demontāža Latvijā, 1945–2010*. Rīga: Neputns, 225.–243. lpp.

- ¹³⁰ Sk.: Jurijs Lotmans, Boriss Uspenskis (1993). Par kultūras semiotisko mehānismu. No: Igors Šuvajevs (sast.). *Kultūra. Teksts. Zīme*. Rīga: Elpa, 41.–42. lpp.
- ¹³¹ Eižens Ūrmanis. Kopsim kapus, kopsim Latviju, kopsim savas dvēseles! *Literatūra un Māksla*, 03.06.1989.
- ¹³² Piemēram, sk.: Dace Bormane, Aija Cālīte (1988). Septiņas pēdas apziņā. *Avots*, 11, 62.–66. lpp.; Aija Cālīte. Klusuma dārzs Klusajā ielā. *Padomju Jaunatne*, 16.02.1989.
- ¹³³ Mārtiņš Apinis (1989). Vai mūsu pieminekļiem daudz ienaidnieku? *Māksla*, 6, 43. lpp.
- ¹³⁴ 2000. gadā Jaunajā kapelā pēc tās pārbūves un atjaunošanas darbu pabeigšanas tika iesvētīta Rīgas Augšamcelšanās evaņģēliski luteriskās draudzes baznīca, sk.: Marina Levina (sast.) (2010). *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Rīgā*. Rīga: Neputns, 328. lpp.
- ¹³⁵ Jānis Streičs. Palīdziet! *Atmoda*, 13.03.1989.
- ¹³⁶ Citēts pēc: Vilnis Vējš. Smilšu kaste. *Diena*, 13.05.1995.
- ¹³⁷ Ilze Konstante (1988). Sveiciniet mirušo, tam godu parādot. *Māksla*, 6, 39. lpp.
- ¹³⁸ Aldis Bergmanis, Indulis Zālīte (2007). Latvijas PSR Valsts drošības komiteja un sabiedrības ideoloģiskā kontrole (1965–1990). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija, 1940–1990. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi / Occupied Latvia, 1940–1990. Research of the Commission of the Historians of Latvia, 2005*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 456. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19).
- ¹³⁹ Kruks. *Ārtelpas skulptūras semiotika, ekonomika un politika*, 203. lpp.
- ¹⁴⁰ Sk.: Hanovs. *Nevajadzīgie cilvēki*, 41.–46. lpp. Pēc 1991. gada Rīgas Lielie kapi vairākkārt ir nonākuši Latvijas preses uzmanības lokā, šeit ir notikušas arī starptautiskas laikmetīgās mākslas akcijas ar mērķi aktualizēt kapsētas nozīmi mūsdienu sabiedrības apziņā – par to sk.: Puķīte. Lielo kapu saglabāšanas problēmas, 138.–145. lpp. Tomēr 2004. gadā kapos uzstādītās oriģinālās tēlnieka Aigara Bikšes (1969) instalācijas “Zemes mātes birojs, 1/10” atkārtota izdemolēšana uzskatāmi apliecina minēto centienu praktiskos rezultātus.
- ¹⁴¹ Jānis Stradiņš (1983). *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi*. Rīga: Zinātne, 289.–290. lpp.

SAĪSINĀJUMI

- LDPAB – Latvijas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrība
 LKP – Latvijas Komunistiskā partija
 LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
 VDK – Valsts drošības komiteja
 VKPAI PDC – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Piemi-
 nekļu dokumentācijas centrs

CULTURAL HERITAGE AND HISTORICAL MEMORY POLICY IN THE LATVIAN SSR: THE CASE STUDY OF THE GREAT CEMETERY RECONSTRUCTION IN RIGA (1960S–1980S)

Mārtiņš Mintauris

Dr. hist., assistant professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia. Scientific research theme: history and theory of cultural heritage protection.

E-mail: mintauris@hotmail.com

The article is devoted to the study of protection and reconstruction works carried out at the memorial complex of the Great Cemetery in Riga (established in 1773) during the Soviet period in Latvia from the 1960s to the 1980s. It consists of an introduction including some theoretical remarks on commemorative culture studies as well as of two main parts. The first part provides a short history of the cemetery, the second part deals with the reconstruction carried out in the 2nd half of the 20th century in order to reshape the historical cemetery into a memorial park. The implementation of these reconstruction ideas and conceptions is viewed in the context of collective memory making policy. Historical sources from the archives of the Nature and Monument Protection Society as well as other institutions are used here, together with the daily newspapers from the period of time in question and historiographical materials concerning Soviet cultural policy.

Key words: cultural heritage, Soviet cultural policy, collective memory.

Summary

The article deals with the reconstruction of the Great Cemetery of Riga in the 1960s–1980s as an example of cultural policy typical of the Soviet occupation period in Latvia. The Great Cemetery was established in 1773 as the first public graveyard in Riga because the Russian government had prohibited to bury the deceased in churches. At first this graveyard was meant only for Protestants. Nearby two other cemeteries were opened for Catholics (Jacob's Cemetery) and Orthodox believers (Pokrov' Cemetery) which in the course of time merged with the Great Cemetery. After World War II most of the graves were left unattended. In 1957, the Great Cemetery was closed; although it remained a significant repository of cultural heritage, from that time on this former burial ground was exposed to increasing and undisturbed demolition.

The paper also discusses criteria and concepts set by the Nature and Monument Protection Society in order to turn the Great Cemetery into a memorial park. The question is, whether the aim was to preserve the site according to the projects worked out in 1967 and 1977, or was

it in fact a case of transforming collective memory in order to erase a part of the history of Riga connected with the pre-Soviet period in general and the presence of Baltic German community in particular. It is also interesting to know why some of the graveyards in Riga were of such importance for society during the Soviet period while the Great Cemetery remained disregarded. The aspects of Soviet cultural policy as well as those of Latvian historical consciousness are discussed in this connection.

In the introduction some theoretical remarks on commemorative culture studies are provided noting the presence of such subjects in contemporary historical writings. Then, in the first part of the article, a short history of the Great Cemetery in Riga (1773–1957) is provided as well as an overview of publications on this subject including the first conceptions about preserving the cemetery as an object of commemoration in the early 20th century (A. von Berkholz, G. Kuphaldt, and A. Blumenbach). The Great Cemetery includes a large number of tombstones and family vaults of outstanding historical and artistic value which are dedicated to well-known Baltic German and Latvian families resident in Riga up to World War II. The reconstruction activities carried out to reshape the historical cemetery into a memorial park in the context of cultural heritage protection practice of the Soviet period are discussed in the second part of this article. Tasks set for reconstruction, evaluation of objects worth to be protected and their preservation *in situ* are analysed here together with the public opinion about reconstruction of the cemetery as reflected in the sources of the 1960–1980s.

In conclusion several questions regarding the Soviet cultural policy and cultural heritage protection activities are touched upon, namely whether the establishing of this memorial park in Riga is to be regarded as a protection of a historical site or a purge of collective memory which represents cultural policy typical of the Soviet occupation period in Latvia. One still has to ask if the destruction of this memorial complex was possible only through the intentions of the Soviet officials, i.e. without any 'silent support' from the general public who had no particular interest in preserving the remains of cultural heritage that was believed to be of an alien nature *per se*.

Iesniegts 22.04.2012.